

INSTYTUT WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI

prof. dr hab. Edward Warzocha

**Orzecznictwo apelacyjne sądów okręgowych
w sprawach cywilnych
- sprawozdanie z badania aktowego**

Warszawa 2003

Spis treści

I.	Uwagi wprowadzające.....	1
II.	Wyniki badań praktyki sądowej	5
	A. Sposób załatwień spraw w cywilnych wydziałach odwoławczych badanych sądów okręgowych w roku 2001	5
	B. Przebieg postępowania pierwszoinstancyjnego w badanych sprawach sądów rejonowych	9
	C. Postępowanie przed sądem drugiej instancji w sprawach, w których zapadł wyrok zmieniający orzeczenie sądu pierwszej instancji.....	12
	D. Postępowanie przed sądem drugiej instancji w sprawach, w których zapadł wyrok uchylający orzeczenie sądu pierwszej instancji i przekazujący sprawę do ponownego rozpoznania	14
	E. Ponowne postępowanie pierwszoinstancyjne w sprawach, w których orzeczenia zostały uchylone i sprawa została przekazana do ponownego rozpoznania	17
III.	Spostrzeżenia i uwagi ogólne odnoszące się do postępowania pierwszoinstancyjnego	21
IV.	Wnioski końcowe	22

I. Uwagi wprowadzające

1. W Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości w roku 2000 przeprowadzone zostało badanie dotyczące funkcjonowania apelacji w postępowaniu cywilnym, na przykładzie praktyki sądów apelacyjnych. Badaniem tym objęto sprawy, które były prowadzone w sądach apelacyjnych w roku 1998, a więc w stosunkowo krótkim czasie po wprowadzeniu w 1996 r. zmian w Kodeksie postępowania cywilnego w zakresie systemu środków odwoławczych. Uwaga ta jest o tyle istotna, że w początkowym okresie obowiązywania całkowicie nowego systemu środków odwoławczych należało się liczyć z pewnymi trudnościami w rozumieniu istoty apelacji przez sędziów, jak i przede wszystkim z pewnymi nawykami powstałymi w okresie funkcjonowania dawnego systemu opartego na instytucji rewizji - głównego środka odwoławczego. System odwoławczy oparty na rewizji obowiązywał przecież w polskiej procedurze cywilnej od roku 1950 do 1996, a więc przez 46 lat. Badanie praktyki sądów apelacyjnych z 1998 r. potwierdziło przypuszczenie, że sądy drugiej instancji w dość zróżnicowany i niejednolity sposób rozumiały i stosowały instytucję apelacji, co znajdowało wyraz w orzecznictwie apelacyjnym. Uwidaczniało się to przede wszystkim w tym, że sądy apelacyjne w szerokim zakresie uchylały zaskarżone wyroki sądów okręgowych i przekazywały je do ponownego rozpoznania, mimo że stosownie do istoty apelacji powinny ewentualnie prowadzić postępowania uzupełniające i wyrokować merytorycznie w sprawie. W tym względzie warto przypomnieć ustalenie z badań przeprowadzonych w IWS w 2000 r., że w sprawach cywilnych odsetek postępowania, w których uchylono zaskarżony wyrok i sprawę przekazano do ponownego rozpoznania oscylował w kilku sądach wokół 20% (Gdańsk, Poznań, Warszawa), w sprawach zaś gospodarczych przekraczał nawet 30% (Warszawa). Także w sprawach ze stosunku pracy odnotowano znaczne wskaźniki uchylonych wyroków bo np. przekraczające 20% rozpoznanych spraw (Gdańsk, Rzeszów, Warszawa). Z drugiej strony odnotowano także przypadki sądów o znacznie niższych odsetkach uchylonych wyroków, nie przekraczających 10% rozpoznanych spraw (Białystok i Wrocław w sprawach cywilnych, Lublin w sprawach gospodarczych, Kraków i Lublin w sprawach ze stosunku pracy).

Praktyka sądów apelacyjnych w zakresie wykorzystania możliwości uchylenia zaskarżonego wyroku i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania sądowi

pierwszej instancji była więc rozchwiana, ze zdecydowanym jednak wskazaniem na szerokie stosowanie tej instytucji. Była to więc tendencja wyraźnie nawiązująca do uprzedniej instytucji rewizji jako środka odwoławczego, tendencja sprzeczna z istotą apelacji.

Można i trzeba zadać sobie pytanie o powody tego stanu rzeczy. Otóż, jak się wydaje, można mówić o dwóch głównych przyczynach. Pierwsza, o czym już wspomniano, to nabyty w praktyce nawyk sędziów orzekających w drugiej instancji. W systemie rewizji funkcjonowały w zasadzie tylko dwa rodzaje orzeczeń sądów drugiej instancji, tj. oddalenie rewizji oraz uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania. Trzeci możliwy sposób załatwienia sprawy w drugiej instancji, a mianowicie zmiana zaskarżonego wyroku, był wykorzystywany rzadko, w sytuacji gdy sprawa od strony ustalenia stanu faktycznego nie budziła żadnych wątpliwości, a sąd pierwszej instancji ewidentnie nieprawidłowo zastosował przepis prawa materialnego. W wypadku rewizji postępowanie dowodowe uzupełniające, aczkolwiek dopuszczalne, praktycznie nie było stosowane i każda wątpliwość co do stanu faktycznego uzasadniała decyzję o uchyleniu wyroku i przekazaniu sprawy do ponownego rozpoznania.

Druga przyczyna, to - jak się później w praktyce okazało - wadliwe „ustawienie” apelacji w art. 386 k.p.c., w ujęciu noweli z 1996 r. Wprawdzie podstawowa zasada ujęta została prawidłowo, skoro załatwienie apelacji powinno nastąpić tylko w jednej z dwóch form - tj. albo sąd drugiej instancji oddał apelację jeżeli jest ona bezzasadna (art. 385 k.p.c.) albo w razie jej uwzględnienia zmienia zaskarżony wyrok i orzeka co do istoty sprawy (art. 386 k.p.c.) - to jednak od tej zasady w art. 386 § 2, 3 i 4 k.p.c. wprowadzono znaczące wyjątki wyłączające możliwość orzekania przez sąd drugiej instancji co do istoty sprawy, czyli wydania merytorycznego orzeczenia.

Pierwszy wyjątek obejmuje sytuację określoną w art. 386 § 3 k.p.c., w której okazuje się, że pozew powinien zostać odrzucony, a zatem gdy prowadzenie sprawy w ogóle było niedopuszczalne. Są to przypadki określone w art. 199 § 1 k.p.c., 1099 k.p.c. i 1124 § 3 k.p.c. Aby odrzucić pozew sąd drugiej instancji musi oczywiście najpierw uchylić zaskarżony wyrok. Drugi wyjątek wynika także z treści art. 386 § 3 k.p.c. Otóż w pewnych sytuacjach sąd drugiej instancji musi uchylić zaskarżony wyrok aby

umorzyć postępowanie w sprawie. Ma to miejsce wtedy, gdy powód w trakcie postępowania apelacyjnego cofa powództwo albo gdy strony w postępowaniu apelacyjnym zawierają ugodę w sprawie. Skoro w postępowaniu apelacyjnym dopuszczalne jest tak cofnięcie powództwa, jak i zawarcie ugody, wydany wyrok musi zostać uchylony aby sprawa zakończyła się zgodnie z procesową wolą stron.

Kolejny wyjątek został określony w art. 386 § 2 k.p.c., przy uwzględnieniu art. 378 § 1 k.p.c. Należy mianowicie wziąć z urzędu pod uwagę nieważność postępowania, której przyczyny są wymienione w art. 379 k.p.c. Stwierdzenie przez sąd drugiej instancji zaistnienia sytuacji określonej w art. 379 k.p.c. rodzi obowiązek uchylecia przez ten sąd zaskarżonego wyroku, zniesienia postępowania w zakresie dotkniętym nieważnością i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania sądowi pierwszej instancji.

Wskazane wyżej przypadki odejścia od zasady, że postępowanie apelacyjne, jeśli nie kończy się oddaleniem apelacji, powinno się zakończyć orzeczeniem co do meritum sprawy, mają charakter przyczyn czysto proceduralnych, niezależnych od oceny sposobu rozpoznania sprawy i nie wzbudzają wątpliwości. Kontrowersyjne i brzemiennie w skutkach okazało się natomiast unormowanie zawarte w art. 386 § 4 k.p.c. Wedle tego przepisu sąd drugiej instancji mógł uchylić zaskarżony wyrok i przekazać sprawę do ponownego rozpoznania także wtedy, gdy wydanie orzeczenia co do istoty sprawy wymagało przeprowadzenia postępowania dowodowego w całości lub w znacznej części. Otóż w praktyce sądy drugiej instancji bardzo często interpretowały ten przepis rozszerzająco, w taki mianowicie sposób, że przeprowadzenie jakiegokolwiek uzupełniającego postępowania dowodowego było ich zdaniem postępowaniem dowodowym „w znacznej części”. Z badania na które już się powoływano wynika, że w sądach apelacyjnych, w których ujawniono znaczny odsetek spraw z wyrokami uchylającymi, orzecznictwo tylko z nazwy miało charakter apelacyjny, charakteryzując się w istocie rzeczą wyraźnym akcentem kasacyjnym.

Utrzymywanie rozwiązania przyjętego w art. 386 § 4 k.p.c. nie było więc uzasadnione i dlatego nowelą z dnia 24 maja 2000 r. zmieniono ten przepis ustalając, że uchylenie zaskarżonego wyroku (poza przypadkami podstaw formalnych określonych w art. 386 § 2 i 3 k.p.c.) i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania może nastąpić tylko wtedy, gdy albo sąd pierwszej instancji nie rozpoznał sprawy co do istoty albo

wydanie wyroku wymaga przeprowadzenia postępowania dowodowego w całości. W stosunku do uprzedniego rozwiązania ogranicza to znacznie możliwości uchylania wyroków, gdyż uzupełniające postępowanie dowodowe powinno być przeprowadzane w sądzie drugiej instancji, uchylenie zaś orzeczenia i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania następować tylko wtedy, gdy zachodzi potrzeba ponownego przeprowadzenia postępowania, tj. zrobienia tego jakby „od nowa”. Wydaje się więc, że nowa treść art. 386 § 4 k.p.c. powinna stanowić tamę dla „nieapelacyjnej” praktyki sądów drugiej instancji i doprowadzić do prawidłowego funkcjonowania postępowania odwoławczego.

Celem niniejszego badania praktyki sądowej było sprawdzenie, czy oczekiwania związane z tą nową treścią art. 386 § 4 k.p.c. ziściły się i jak po nowelizacji działa system apelacji. Przy badaniu akt sądowych zwrócono także uwagę na całość postępowania, w szczególności na czynności sądu decydujące o sprawności postępowania w sprawach cywilnych, tak w postępowaniu pierwszoinstancyjnym, jak i apelacyjnym.

2. Badanie objęło pięć okręgów sądowych wybranych metodą doboru celowego. Chodziło o to, by były to okręgi znaczące i usytuowane w różnych regionach kraju. Wybrano sądy okręgowe w Białymstoku, Bydgoszczy, Kielcach, Opolu i Szczecinie. Przedmiotem badania - od strony statystycznej - były zarejestrowane w roku 2001 wpływy w wydziałach cywilnych odwoławczych tych sądów. Ustalono sposób załatwienia tych spraw pod kątem orzeczenia apelacyjnego, sporządzając przy tym ich sygnaturowe wykazy według sposobów załatwień, z podziałem na wszystkie sądy rejonowe danego okręgu. Z tych spraw wylosowano z kolei 70, w których w sądach drugiej instancji, po rozpoznaniu apelacji, zapadły wyroki zmieniające orzeczenia wydane w instancji pierwszej - były to zatem sprawy w których merytoryczne orzeczenie zostało ukształtowane w sądzie drugiej instancji. Następnie wylosowano 50 spraw w których sądy drugiej instancji uchyliły zaskarżone wyroki (lub merytoryczne postanowienia końcowe) i sprawy zostały przekazane do ponownego rozpoznania. Łącznie zbadano więc postępowanie w 120 sprawach które przeszły przez drugą instancję, z tym że niektóre z nich dwukrotnie. Wylosowane do badania akta pochodziły z następujących sądów rejonowych: Białystok, Bielsk Podlaski, Kielce, Skarżysko-Kamienna, Starachowice, Bydgoszcz, Inowrocław, Opole, Kędzierzyn-Koźle, Szczecin, Gryfice.

W trakcie badania akt koncentrowano się oczywiście na przebiegu postępowania apelacyjnego, wyrokach wydanych przez sądy drugiej instancji oraz motywach tych wyroków, ale też niejako przy okazji zbadane zostało postępowanie pierwszoinstancyjne, głównie pod kątem jego sprawności. Naturalnie przedmiotem szczególnego zainteresowania było postępowanie pierwszoinstancyjne w sprawach w których uchylono zaskarżone orzeczenie i sprawę przekazano do ponownego rozpoznania. W tych przypadkach chodziło przede wszystkim o stwierdzenie, czy stosownie do treści art. 386 § 4 k.p.c. ponowne postępowanie pierwszoinstancyjne obejmowało całość postępowania dowodowego, czy też postępowanie dowodowe miało charakter tylko uzupełniający.

II. Wyniki badania praktyki sądowej

A.1. Sposoby załatwień spraw w cywilnych wydziałach odwoławczych badanych sądów okręgowych w roku 2001

SO Białystok

1. Ogółem liczba zarejestrowanych spraw	- 846		
2. Liczba spraw załatwionych w sposób procesowy (odrzućenie apelacji, umorzenie postępowania apelacyjnego itp.)	- 86		
3. Liczba spraw załatwionych orzeczeniem merytorycznym	- 760		
4. Merytoryczne orzeczenia	Liczba spraw	Odsetek z załatwień merytorycznych	
a) oddalenie apelacji	452	59,5	
b) zmiana orzeczenia sądu pierwszej instancji (częściowa lub całkowita)	283	37,2	

c) uchylenie zaskarżonego orzeczenia sądu pierwszej instancji i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania (uchylenie całego orzeczenia lub jego części)	33	4,3
---	----	-----

SO Bydgoszcz

1. Ogółem liczba zarejestrowanych spraw	- 633		
2. Liczba spraw załatwionych w sposób procesowy (odrzućenie apelacji, umorzenie postępowania apelacyjnego itp.)	- 50		
3. Liczba spraw załatwionych orzeczeniem merytorycznym	- 583		
4. Merytoryczne orzeczenia	Liczba spraw	Odsetek z załatwień merytorycznych	
a) oddalenie apelacji	376	64,5	
b) zmiana orzeczenia sądu pierwszej instancji (częściowa lub całkowita)	161	27,6	
c) uchylenie zaskarżonego orzeczenia sądu pierwszej instancji i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania (uchylenie całego orzeczenia lub jego części)	47	7,9	

SO Kielce

1. Ogółem liczba zarejestrowanych spraw	- 1445		
2. Liczba spraw załatwionych w sposób procesowy (odrzućenie apelacji, umorzenie postępowania apelacyjnego itp.)	- 70		
3. Liczba spraw załatwionych orzeczeniem merytorycznym	- 1375		
4. Merytoryczne orzeczenia	Liczba spraw	Odsetek z załatwień merytorycznych	
a) oddalenie apelacji	939	68,4	

b) zmiana orzeczenia sądu pierwszej instancji (częściowa lub całkowita)	369	26,8
c) uchylenie zaskarżonego orzeczenia sądu pierwszej instancji i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania (uchylenie całego orzeczenia lub jego części)	66	4,8

SO Opole

1. Ogółem liczba zarejestrowanych spraw	- 865	
2. Liczba spraw załatwionych w sposób procesowy (odrzućenie apelacji, umorzenie postępowania apelacyjnego itp.)	- 48	
3. Liczba spraw załatwionych orzeczeniem merytorycznym	- 817	
4. Merytoryczne orzeczenia	Liczba spraw	Odsetek z załatwień merytorycznych
a) oddalenie apelacji	564	69,0
b) zmiana orzeczenia sądu pierwszej instancji (częściowa lub całkowita)	195	23,9
c) uchylenie zaskarżonego orzeczenia sądu pierwszej instancji i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania (uchylenie całego orzeczenia lub jego części)	58	7,1

SO Szczecin

1. Ogółem liczba zarejestrowanych spraw	- 692
2. Liczba spraw załatwionych w sposób procesowy (odrzućenie apelacji, umorzenie postępowania apelacyjnego itp.)	- 54
3. Liczba spraw załatwionych orzeczeniem merytorycznym	- 638

4. Merytoryczne orzeczenia	Liczba spraw	Odsetek z załatwień merytorycznych
a) oddalenie apelacji	447	70,1
b) zmiana orzeczenia sądu pierwszej instancji (częściowa lub całkowita)	157	24,6
c) uchylenie zaskarżonego orzeczenia sądu pierwszej instancji i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania (uchylenie całego orzeczenia lub jego części)	34	5,3

**Zbiorcze zestawienie orzecznictwa apelacyjnego pięciu badanych sądów
okręgowych, wpływ z roku 2001**

1. Liczba zarejestrowanych spraw	4481	
2. Merytoryczne orzeczenia	4180	
	Liczba spraw	Odsetek z załatwień merytorycznych
a) oddalenie apelacji	2778	66,5
b) zmiana orzeczenia sądu pierwszej instancji (częściowa lub całkowita)	1165	27,8
c) uchylenie zaskarżonego orzeczenia sądu pierwszej instancji i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania (uchylenie całego orzeczenia lub jego części)	237	5,7

2. Oceniając dane zawarte w powyższych zestawieniach, należy wstępnie zwrócić uwagę na następujące fakty.

a. Badanie zostało przeprowadzone w pięciu średniej wielkości okręgach sądowych w różnych częściach kraju, co pozwala na przyjęcie, że jego wyniki można uznać za reprezentatywne dla całości praktyki sądowej w tym względzie.

b. Odsetki spraw w których oddalono apelacje, zmieniono zaskarżone orzeczenie sądu pierwszej instancji, względnie uchylono zaskarżone orzeczenie i przekazano sprawę do ponownego rozpoznania we wszystkich badanych okręgach były bardzo zbliżone, co wskazuje na jednolite rozumienie i interpretowanie regulacji k.p.c. w zakresie apelacji. Jest to zjawisko które trzeba ocenić bardzo pozytywnie.

c. Rozłożenie się proporcji pomiędzy odsetkami orzeczeń sądów drugiej instancji oddalających apelacje, zmieniających zaskarżone orzeczenie oraz uchylających orzeczenie sądu pierwszej instancji i przekazujących sprawę do ponownego rozpoznania wydaje się prawidłowe z punktu widzenia istoty takiego środka odwoławczego, jakim jest apelacja. Skoro jest poza dyskusją, że cechą podstawową apelacji jest merytoryczne zakończenie sprawy w drugiej instancji, to odsetek orzeczeń uchylonych i spraw przekazanych do ponownego rozpoznania, nie przekraczający 6% przypadków w których apelacja została załatwiona merytorycznie, jest wskaźnikiem, który nie może budzić większych zastrzeżeń. Problemy te zostaną szczegółowo przedstawione i przeanalizowane w dalszym tekście niniejszego opracowania.

B. Przebieg postępowania pierwszoinstancyjnego w badanych sprawach sądów rejonowych

Jak już wskazano w pkt I.2, zbadano akta spraw z 11 sądów rejonowych działających w wybranych okręgach sądowych. Było to 120 spraw, w których orzeczenia zaskarżono apelacjami (70 w których sąd drugiej instancji zmienił zaskarżone orzeczenie i 50 w których orzeczenie sądu pierwszej instancji zostały uchylone i sprawę przekazano do ponownego rozpoznania). W tym miejscu zostaną przedstawione ustalenia wynikające z badania aktowego, z tym że w pierwszym rzędzie określony zostanie przebieg postępowania pierwszoinstancyjnego we wszystkich 120 sprawach. Chodziło bowiem o to, aby ujawnić przebieg postępowania w badanych sprawach już od momentu wpłynięcia sprawy do sądu, gdyż można zasadnie przyjąć, że przebieg postępowania pierwszoinstancyjnego wywiera niewątpliwy wpływ na treść orzeczenia i postępowanie apelacyjne. W tym zakresie

badanie koncentrowało się przede wszystkim na sprawności postępowania przed sądem pierwszej instancji i postępowania międzyinstancyjnego.

2. Badanie doprowadziło do uzyskania następujących wyników.

Uływ czasu od wniesienia pozwu (wniosku) do pierwszej rozprawy

	Liczba spraw	Odsetek
a) do 2 miesięcy	47	39,2
b) powyżej 2 do 3 miesięcy	27	22,5
c) powyżej 3 do 6 miesięcy	20	16,7
d) powyżej 6 miesięcy	26	21,6

Liczba wyznaczonych rozpraw do momentu zakończenia sprawy

	Liczba spraw	Odsetek
a) 1 rozprawa	23	19,2
b) od 2 do 3 rozpraw	50	41,6
c) od 4 do 5 rozpraw	19	15,8
d) 6 i więcej rozpraw	28	23,4

Uływ czasu od wniesienia powództwa do wydania orzeczenia w sądzie pierwszej instancji

	Liczba spraw	Odsetek
a) do 3 miesięcy	20	16,7
b) od 4 do 6 miesięcy	37	30,8
c) od 7 do 9 miesięcy	17	14,1
d) od 10 miesięcy do 1 roku	16	13,4
e) ponad 1 rok	30	25,0

Rozstrzygnięcia merytoryczne sądów pierwszej instancji

	Liczba spraw	Odsetek
a) uwzględniono powództwo (wniosek) w całości lub w znacznej części	75	62,5
b) oddalono powództwo (wniosek) w całości lub w znacznej części	45	37,5

Apelacja

	Liczba spraw	Odsetek
a) powoda	59	49,2
b) pozwanego	55	45,8
c) powoda i pozwanego	6	5,0

Uływ czasu pomiędzy orzeczeniem sądu pierwszej instancji, a wyrokiem sądu drugiej instancji

	Liczba spraw	Odsetek
a) do 3 miesięcy	22	18,3
b) do 4 miesięcy	30	25,0
c) do 5 miesięcy	23	19,2
d) do 6 miesięcy	18	15,0
e) powyżej 6 miesięcy	27	22,5

Przedstawione powyżej dane pozwalają na wskazanie kilku szczególnie interesujących faktów, a mianowicie:

- prawie 1/5 spraw kończy się już na pierwszej rozprawie, ale jednocześnie blisko 1/4 spraw prowadzona jest na ponad 6-ciu rozprawach;
- postępowanie w około 1/4 spraw trwa ponad rok. Wskaźnik ten trzeba uznać za wysoki, a nawet bardzo wysoki;

c. jako zaskakujący trzeba traktować wskaźnik orzeczeń oddalających powództwa (wnioski) w całości lub w znacznej części (około 40%). Gdyby wskaźnik ten został potwierdzony w innych badaniach, uzasadniałoby to wniosek o istnieniu znacznie rozwiniętej w społeczeństwie tendencji do zgłaszania bezzasadnych roszczeń i kierowanie ich na drogę postępowania sądowego;

d. pozytywnie trzeba ocenić czas upływający pomiędzy wyrokami sądu pierwszej instancji a wyrokami sądu drugiej instancji. Jeśli wziąć pod uwagę zakres obowiązkowych terminów oraz czynności sądu i stron w czasie postępowania międzyinstancyjnego, to w krańcowo krótkim terminie 4 miesięcy zapada ponad 43% orzeczeń w drugiej instancji, a i pozostałe wskaźniki w tym względzie nie są złe jeśli zważyć, że sąd drugiej instancji w pewnej liczbie spraw prowadził uzupełniające postępowanie dowodowe, co wymaga odpowiedniego czasu.

C. Postępowanie przed sądem drugiej instancji w sprawach, w których zapadł wyrok zmieniający orzeczenie sądu pierwszej instancji

Przedmiotem analizy było 70 spraw z objętych badaniem sądów rejonowych, w których sądy okręgowe, działające jako sądy drugiej instancji, orzekając merytorycznie zmieniły zaskarżone wyroki wydane w pierwszej instancji.

1. Postępowanie dowodowe przeprowadzone przez sąd drugiej instancji

	Liczba spraw	Odsetek
a) nie przeprowadzono dodatkowego postępowania dowodowego	58	82,9
b) przeprowadzono dodatkowe postępowanie dowodowe	12	17,1

W trakcie dodatkowego postępowania dowodowego we wskazanych sprawach sąd drugiej instancji:

- a) dopuścił dowód z dokumentów - 4 sprawy
- b) przesłuchał świadków - 1 sprawa

- c) dopuścił dowód z opinii biegłego - 4 sprawy
- d) przesłuchał strony - 1 sprawa

Jak wynika z powyższych danych, uzupełniające postępowanie dowodowe należało raczej do wyjątków, zmiany zaś dokonywano w oparciu o materiał zgromadzony w trakcie postępowania przed sądem pierwszej instancji. Świadczy to o tym, że sądy pierwszej instancji w badanych sprawach właściwie gromadziły informacje o faktach odnoszących się do zgłaszanego roszczenia, miały jednakże kłopoty z oceną prawną tych faktów.

2. Charakter zmiany wyroku sądu pierwszej instancji dokonywanej przez sąd drugiej instancji

	Liczba spraw	Odsetek
a) zmiana wyroku na przeciwny w stosunku do wyroku pierwszej instancji	31	44,3
b) zmiana wyroku polegająca na zasądzeniu na rzecz powoda dalszej części żądania	17	24,3
c) zmiana wyroku polegająca na zmniejszeniu zasądzonych żądania	22	31,4

3. Motywy sądu drugiej instancji w przedmiocie zmiany wyroku sądu pierwszej instancji

	Liczba spraw	Odsetek
a) niewłaściwe zastosowanie przepisów prawa materialnego lub niewłaściwa interpretacja tych przepisów	58	82,9
b) błędne ustalenie stanu faktycznego sprawy lub niewyjaśnienie wszystkich istotnych okoliczności faktycznych	12	17,1

Zwrócić trzeba uwagę na wskaźnik orzeczeń sądów drugiej instancji świadczący o tym, że blisko połowa zmienionych wyroków zawiera orzeczenie diametralnie różne od wydanego w pierwszej instancji (wyrok zasądający na oddalający powództwo lub oddalający na zasądający powództwo). Wskaźnik ten w powiązaniu z danymi ukazującymi, że w ponad 80% spraw orzeczenie jest zmieniane bez potrzeby uzupełnienia postępowania dowodowego sugeruje, że przygotowanie merytoryczne sędziów orzekających w sądach rejonowych w wielu przypadkach może pozostawiać wiele do życzenia.

D. Postępowanie przed sądem drugiej instancji w sprawach, w których zapadł wyrok uchylający orzeczenie sądu pierwszej instancji i przekazujący sprawę do ponownego rozpoznania

Przedmiotem badania było 50 spraw z sądów rejonowych z wybranych okręgów sądowych w których wyrok sądu pierwszej instancji został uchylony i sprawa przekazana do ponownego rozpoznania.

1. Postępowanie dowodowe uzupełniające, przeprowadzone w sądzie drugiej instancji

a) nie przeprowadzono żadnych dowodów uzupełniających	50
b) przeprowadzono uzupełniające postępowanie dowodowe	0

Jak wynika z powyższego zestawienia, sąd drugiej instancji, po zapoznaniu się z materiałem sprawy, wyrokiem i jego uzasadnieniem nie przeprowadził żadnej próby uzupełnienia materiału dowodowego i od razu decydował, że sprawa powinna wrócić do sądu pierwszej instancji, celem jej ponownego rozpoznania. Należałoby sądzić, że w sprawach tych występowała klarowna sytuacja procesowa wskazująca, iż jakiegokolwiek dalsze postępowanie dowodowe jest zbyteczne, czy wręcz niedopuszczalne. Na ile stanowiska takie były zasadne w każdej ze zbadanych spraw, okaże się po przedstawieniu dalszych wyników i analizy materiałów spraw.

2. Motywy sądu drugiej instancji dotyczące przyczyn uchylenia zaskarżonego wyroku i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania

	Liczba spraw	Odsetek
a) nieważność postępowania	5	10,0
b) nierozpoznanie przez sąd pierwszej instancji istoty sprawy	15	30,0
c) istotne braki w zgromadzonym materiale dowodowym, co prowadziło do nieprzekonywujących lub niekompletnych ustaleń faktycznych, wymagających uzupełnienia postępowania dowodowego i sprecyzowania stanu faktycznego	30	60,0

Przedstawione powyżej dane wymagają pewnych dodatkowych wyjaśnień co do pkt „b” i „c” (w punkcie „a” sytuacja jest oczywista - stwierdzenie, że postępowanie w sprawie dotknięte jest nieważnością prowadzi do uchylenia zaskarżonego wyroku, zniesienia postępowania w zakresie dotkniętym nieważnością i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania (art. 386 § 2 k.p.c.)).

Zakwalifikowanie przez sąd drugiej instancji postępowania pierwszoinstancyjnego jako stan nierozpoznania istoty sprawy było także w sposób mniej lub bardziej wyraźny artykułowane w uzasadnieniu wyroku. Przykładowo można tu wskazać takie sytuacje jak przyjęcie przez sąd pierwszej instancji, że roszczenie jest przedawnione, bez bliższego zbadania podstaw faktycznych i prawnych roszczenia lub przyjęcie, że występował brak legitymacji procesowej czynnej lub biernej, zwłaszcza w sprawach o nakazanie eksmisji z lokalu mieszkalnego. Nierozpoznanie istoty sprawy sąd drugiej instancji wskazywał także wtedy, gdy sąd pierwszej instancji prowadził sprawę w zakresie stosunku prawnego, który między stronami nie występował i na który strona powodowa nawet się nie powoływała.

Poważne wątpliwości (i zastrzeżenia) budziły natomiast motywy wskazywane przez sąd drugiej instancji określone w pkt „c”, zwłaszcza jeśli zważyć, że z powodów

wskazanych w tym punkcie uchylonych i przekazanych do ponownego rozpoznania zostało aż 60% spraw. W przedmiocie tym trzeba zaznaczyć, że uchylenie wyroku i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania może mieć miejsce w trzech sytuacjach, tj.:

- a) gdy postępowanie pierwszoinstancyjne dotknięte zostało nieważnością,
- b) gdy sąd pierwszej instancji nie rozpoznał istoty sprawy,
- c) gdy wydanie wyroku wymaga przeprowadzenia postępowania dowodowego w całości.

Z tych trzech pozycji, sytuacje opisane w pkt. „a” i „b” zazwyczaj są wyraźnie akcentowane w motywach wyroków sądów drugiej instancji, natomiast we wszystkich 30 sprawach zawartych w pkt. „c” nie zostało w ogóle użyte stwierdzenie, że w ponownym postępowaniu w sądzie pierwszej instancji postępowanie dowodowe powinno być przeprowadzone w całości. Zdecydowane unikanie przez sądy drugiej instancji takiej konstatacji wynika niewątpliwie z tego, że jest to określenie nieprawidłowe i wadliwe w świetle zasad postępowania cywilnego. Otóż przeprowadzenie ponownie postępowania dowodowego w pełnym zakresie wymagane jest tylko wtedy, gdy całe postępowanie dotknięte jest nieważnością i sąd drugiej instancji znosi to postępowanie w całości, co powoduje, że w ponownym postępowaniu trzeba przeprowadzić od nowa również te dowody, które zostały już przeprowadzone w pierwszym. W innych sytuacjach przeprowadzone dowody zachowują moc w zakresie faktów do których się odnosiły i nie ma potrzeby ich ponownego przeprowadzenia, a co najwyżej można je uzupełnić (np. uzupełniając przesłuchać jakiegoś świadka lub uzupełnić opinię biegłego). Przeprowadzenie całego postępowania dowodowego byłoby celowe i dopuszczalne tylko wtedy, gdy sąd pierwszej instancji nie przeprowadził żadnego postępowania dowodowego i wydał wyrok np. w oparciu o twierdzenia pozwu lub odpowiedzi na pozew, albo poczynił ustalenia faktyczne powołując się na fakty powszechnie znane lub znane sądowi z urzędu. W tej sytuacji jest zrozumiałe, dlaczego sądy drugiej instancji nie wskazywały, że w sprawie należy przeprowadzić w całości postępowanie dowodowe (w badanych sprawach nie wystąpiła ani razu potrzeba przeprowadzenia postępowania dowodowego w całości), a wytykały tylko niekompletne lub nieprecyzyjne ustalenia faktyczne, co w konsekwencji wymagało zazwyczaj przeprowadzenia uzupełniających dowodów, a często uzupełnienia

przeprowadzonych już dowodów. W istocie rzeczy chodziło więc o całościowe spojrzenie na stan faktyczny, a nie przeprowadzenia postępowania dowodowego w całości. Inną kwestią jest to, czy to sąd drugiej instancji nie powinien w wielu przypadkach dokonać oceny stanu faktycznego, zamiast uchylać wyrok i sprawę przekazywać do ponownego rozpoznania. Odpowiedź na to pytanie może się wyłonić po przedstawieniu w następnym punkcie opracowania postępowań ponownych przed sądem pierwszej instancji.

E. Ponowne postępowanie pierwszoinstancyjne w sprawach, w których orzeczenia zostały uchylone i sprawa została przekazana do ponownego rozpoznania

Liczba rozpraw przed sądem pierwszej instancji ponownie rozpoznającym sprawę

	Liczba spraw	Odsetek
a) 1 rozprawa	17	34,0
b) 2 rozprawy	11	22,0
c) 3 rozprawy	6	11,0
d) 4 rozprawy	8	16,0
e) 5 i więcej rozpraw	8	16,0

Dowody przeprowadzone przed sądem pierwszej instancji przy ponownym rozpoznaniu sprawy

	Liczba spraw	Odsetek
a) bez dowodów	17	34,0
b) dokumenty	6	12,0
c) świadkowie	12	24,0
d) biegli	5	10,0
e) przesłuchanie stron	16	32,0

Dwie pozycje z powyższego zestawienia zasługują na szczególną uwagę, a mianowicie „a” i „e” - zwłaszcza że i liczbowo są największe. Otóż, aż w 17 sprawach (na 50) rozpoznając ponownie sprawę sąd nie przeprowadził żadnego uzupełniającego postępowania dowodowego i wydał orzeczenie końcowe na pierwszej wyznaczonej rozprawie. Był to zatem dokładnie ten sam materiał procesowy, którym dysponował sąd drugiej instancji i przy którym to materiale w drugiej instancji sąd zdecydował, że należy uchylić zaskarżone orzeczenie i przekazać sprawę do ponownego rozpoznania. W takiej sytuacji nieodparcie nasuwa się wniosek, że sąd drugiej instancji mógł i powinien merytorycznie zakończyć sprawę. Wniosek taki jest tym bardziej uzasadniony z uwagi na fakt niezgłoszenia przez strony w ponownym rozpoznaniu żadnych wniosków dowodowych. Gdyby sąd drugiej instancji uznał, że ustalenia faktyczne dokonane w instancji pierwszej były wadliwe i nie odpowiadające treści przeprowadzonych dowodów, mógłby dokonać własnych ustaleń faktycznych i merytorycznie rozstrzygnąć sprawę. (Por. zasada prawna zawarta w uchwale składu siedmiu sędziów SN III CZP 59/98 z 23 marca 1999 r.¹).

Druga interesująca pozycja to pozycja „e” z której wynika, że w 16 sprawach uzupełniające postępowanie dowodowe przy ponownym rozpoznaniu sprawy sprowadzało się do przesłuchania stron. Jak wiadomo, przesłuchanie stron jest najprostszym dowodem, przeprowadzanym w zasadzie wyłącznie bez specjalnych wniosków stron, dlatego też trzeba uznać, że uchylania zaskarżonego wyroku wyłącznie w tym celu, by sąd pierwszej instancji przesłuchał strony procesowe nie można uznać za uzasadnione, gdyż przesłuchanie to mieści się w pełni w zakresie apelacyjnych obowiązków sądu drugiej instancji.

Wymienione dwie pozycje obejmują łącznie ponad 60% zbadanych spraw w których został uchylony zaskarżony wyrok. sprawa zaś przekazana do ponownego rozpoznania. Jeśli nawet wśród tych spraw było kilka, w których ze względu na wadliwe uzasadnienia orzeczeń przez sąd pierwszej instancji można było dopatrzeć się stanu nierozpoznania istoty sporu, to i tak około 50% zbadanych spraw należało zakwalifikować do takich, w których uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie

¹ OSN Izba Cyw. 1999, nr 7-8, poz. 124.

sprawy do ponownego rozpoznania nastąpiło z naruszeniem zasad wynikających z treści art. 386 § 4 k.p.c.

Upływ czasu między wyrokiem sądu drugiej instancji, a ponownym wyrokiem sądu pierwszej instancji

	Liczba spraw	Odsetek
a) do 6 miesięcy	18	36,0
b) od 7 do 9 miesięcy	16	32,0
c) od 10 miesięcy do 1 roku	12	24,0
d) powyżej 1 roku	4	8,0

Okazuje się, że uchylenie zaskarżonego orzeczenia i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania wpływa znacząco lub nawet bardzo znacząco na przedłużenie postępowania, skoro w ponad 50% badanych spraw okres między wyrokiem sądu drugiej instancji, a ponownym wyrokiem sądu pierwszej instancji wynosił około 1 roku.

Ponowne apelacje od orzeczeń wydanych przez sąd pierwszej instancji

	Liczba spraw	Odsetek
a) nie wniesiono ponownej apelacji	35	70,0
b) wniesiono ponowną apelację	15	30,0

Treść ponownych orzeczeń sądu pierwszej instancji w porównaniu do pierwotnych orzeczeń sądu pierwszej instancji

	Liczba spraw	Odsetek
a) ponowne orzeczenie jest identyczne z orzeczeniem uchylonym	27	54,0
b) ponowne orzeczenie jest krańcowo odmienne od orzeczenia uchylonego	17	32,0
c) ponowne orzeczenie jest częściowo odmienne od orzeczenia pierwotnego	7	14,0

Wskaźnik ponad 50% spraw, w których po uchyleniu wyroku i przekazaniu sprawy do ponownego rozpoznania zapada orzeczenie identyczne z pierwotnym już sam w sobie wzbudza poważną wątpliwość co do potrzeby i zasadności nakazania przez sąd drugiej instancji ponownego rozpoznania sprawy. Wprawdzie trafnie można podnosić, że wydanie identycznego wyroku w ponownym postępowaniu nie oznacza automatycznie, że uchylenie było zbyteczne, bo np. zachodziły wątpliwości co do przedstawionego przez sąd pierwszej instancji stanu faktycznego, jednakże znaczny odsetek wyroków identycznych nie może świadczyć pozytywnie o stanowisku sądu drugiej instancji.

Załatwienie ponownych apelacji

a) oddalono apelację	13
b) dokonano częściowej zmiany orzeczenia	1
c) uchylono zaskarżone orzeczenie i przekazano sprawę do ponownego rozpoznania	1

Ujawniona sprawa, w której zaskarżony wyrok został uchylony po raz drugi i sprawę przekazano do ponownego rozpoznania, była w zasadzie prosta - powód żądał zapłaty za wykonaną usługę. Pierwszym wyrokiem sąd rejonowy powództwo oddalił, uznając za trafny zarzut przedawnienia roszczenia. Uchylając wyrok, sąd drugiej instancji przyjął, że sąd pierwszej instancji nie rozpoznał istoty sprawy, gdyż zajął się problemem przedawnienia roszczenia, a nie jego zasadnością. Rozpoznając ponownie sprawę sąd pierwszej instancji poczynił pewne ustalenia faktyczne ale ponownie przyjął, iż roszczenie jest przedawnione i powództwo oddalił. Rozpoznając ponownie sprawę sąd drugiej instancji uznał, że brak było podstaw do przyjęcia zarzutu przedawnienia. Uchylił zatem wyrok i polecił dalsze wyjaśnienie podstawy faktycznej powództwa.

W opisanej sytuacji można uznać za zasadne stanowisko sądu drugiej instancji przy rozpoznawaniu pierwszej apelacji. W drugim natomiast postępowaniu apelacyjnym sąd drugiej instancji, stwierdzając że przedawnienie roszczenia nie nastąpiło, mógł i powinien orzec merytorycznie, zwłaszcza, że sprawa była prosta, a ewentualne

uzupełnienie postępowania dowodowego należało do obowiązku sądu drugiej instancji.

III. Spostrzeżenia i uwagi ogólne odnoszące się do postępowania pierwszoinstancyjnego

1. Badaniu poddano postępowanie i orzecznictwo pięciu średniej wielkości sądów okręgowych i jedenastu rejonowych, działających na terenie wybranych okręgów. Badane sądy położone są w różnych, znacznie oddalonych od siebie regionach kraju, co daje dobry przegląd funkcjonowania tego rodzaju sądów i otrzymane wyniki należy uznać na tyle reprezentatywne - można przyjąć, że są charakterystyczne dla badanego rodzaju postępowania i orzecznictwa w kraju. Zdecydowanie rzuca się w oczy fakt bardzo zbliżonych wskaźników orzecznictwa apelacyjnego sądów okręgowych, na co zresztą już uprzednio zwrócono uwagę. Wskaźnik apelacji oddalonych waha się w granicach 60-70%, wskaźniki zaś merytorycznych zmian dokonanych przez sądy drugiej instancji są także zbliżone i oscylują wokół 30%. Odsetki wyroków uchylonych i spraw przekazanych do ponownego rozpoznania sądom pierwszej instancji także nie są zbyt różnicowane, skoro utrzymują się w granicach od 4,3% do 7,9%. Przy takich wskaźnikach można mówić o zbliżonym, a nawet wręcz jednolitym rozumieniu przez sądy okręgowe istoty apelacji, aczkolwiek nie można uznać, że jest to sytuacja już całkowicie zadowalająca, co wynika z badań szczegółowych.

2. Sprawność postępowania pierwszoinstancyjnego nie była ogólnie rzecz biorąc zła, aczkolwiek kilka wskaźników negatywnie rzutuje na całościową w tym względzie ocenę. Wskaźniki te to:

- a) ponad 20% spraw, w których pierwszą rozprawę wyznaczono dopiero po upływie pół roku od wniesienia powództwa,
- b) około 25% spraw, w których do czasu zakończenia postępowania wyznaczono 6 i więcej rozpraw,
- c) 25% spraw, w których pomiędzy dniem wpływu sprawy, a jej zakończeniem upłynął więcej niż 1 rok.

Podsumowując, można więc powiedzieć, że w 3/4 spraw postępowania prowadzone są sprawnie lub niemal sprawnie. Natomiast w 1/4 spraw postępowanie prowadzone jest w sposób przewlekły. Przyczyny przewlekłości postępowania będą przedmiotem odrębnych, szerokich badań, które zaplanowane są w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości.

3. Zwraca uwagę wysoki wskaźnik (ponad 66%) oddalonych apelacji. Wskaźnik ten jest podstawą do wystawienia dobrej oceny orzecznictwu sądów pierwszej instancji, skoro tak znaczna ilość wyroków jest akceptowana przez sąd drugiej instancji. Wynik ten może być jednak także podstawą wniosku, że strony zbyt często zaskarżają orzeczenia, co koresponduje niewątpliwie ze wskaźnikiem sposobu merytorycznego załatwienia spraw przez sądy pierwszej instancji. Otóż w badanych przypadkach blisko 40% stanowiły sprawy, w których oddalono powództwo. Rysuje się na tle tych wyników taki oto obraz: wiele roszczeń bezzasadnych i bardzo wiele bezzasadnych środków odwoławczych. W publicystyce społeczno-prawnej funkcjonuje określenie „pieniactwo procesowe” Powyższe wyniki zdają się w pewnym sensie potwierdzać to określenie.

IV. Wnioski końcowe

Podstawowy wniosek wynikający z przeprowadzonego badania można sformułować następująco: postępowanie i orzecznictwo sądów okręgowych działających jako sądy drugiej instancji w sprawach cywilnych jest w przeważającej części poprawne. Ta pozytywna ocena oparta jest na następujących przesłankach.

a. Zdecydowana większość spraw (blisko 95%) kończy się merytorycznymi orzeczeniami w sądzie drugiej instancji (sądzie okręgowym). Merytorycznymi orzeczeniami są bowiem wyroki (postanowienia) oddalające apelację, gdyż sąd drugiej instancji ocenia i akceptuje orzeczenie wydane w pierwszej (ocena merytoryczna) oraz wyroki zmieniające orzeczenia sądu pierwszej instancji i rozstrzygające sprawę merytorycznie na poziomie drugiej instancji. Poziom „apelacyjności” orzecznictwa sądów okręgowych jako sądów drugiej instancji jest wysoki, jeśli nie wręcz bardzo wysoki, co odpowiada istocie środka odwoławczego jakim jest apelacja.

b. Element kasacyjności w orzecznictwie sądów drugiej instancji nie jest znaczący, skoro stanowi tylko 5,7% zbadanych spraw, a przenosząc go na poszczególne sądy okręgowe zamyka się w przedziale 4,3-7,9%. Z przeprowadzonego badania wynika, że orzeczenia sądu drugiej instancji typu kasacyjnego są już tylko wyjątkiem, co odpowiada wprawdzie sposobowi ustawowej regulacji tego środka prawnego, lecz nie jest stanem optymalnym. Otóż spośród 50 spraw, w których uchylony został wyrok sądu pierwszej instancji, sprawa zaś przekazana do ponownego rozpoznania, prowadząc ponownie postępowanie sąd pierwszej instancji aż w 17 przypadkach (34,0%) nie przeprowadził żadnego dalszego postępowania dowodowego, a w 16 sprawach (32%) przeprowadził tylko dowód z uzupełniającego przesłuchania stron. Nawet jeśli wziąć pod uwagę okoliczność, że w sprawach tych wydano kilka wyroków uchylonych następnie ze względów procesowych (konieczność dokonania zmiany podmiotowej - art. 195 k.p.c.), to i tak kilkanaście orzeczeń (z 50) zostało uchylone niewątpliwie niezasadnie. W konsekwencji można przyjąć, że wskaźnik uchylonych wyroków i spraw przekazanych do ponownego rozpoznania nie powinien przekraczać 4% spraw rozpatrywanych i taki wskaźnik należałoby uznać praktycznie za optymalny.

c. Szeroko rozumiane postępowanie międzyinstancyjne, czyli okres między wyrokiem sądu pierwszej instancji, a wyrokiem sądu drugiej instancji nie nasuwa większych zastrzeżeń, skoro w prawie 80% spraw nie przekracza on 6 miesięcy. Niemniej należałoby postulować aby po takim 6-miesięcznym terminie załatwiane w sądzie drugiej instancji były tylko nieliczne sprawy.

d. Aktualną treść art. 386 § 4 k.p.c., określającego podstawy uchylenia zaskarżonego wyroku i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania, trzeba uznać za prawidłową, przede wszystkim ze względu na istotne ograniczenie elementu kasacyjnego, który był nadmiernie rozwinięty przed nowelą do k.p.c. z 24 maja 2000 r. Wprawdzie sądy drugiej instancji mają niekiedy trudności z określeniem pojęcia „istota sprawy” i „konieczność przeprowadzenia postępowania dowodowego w całości”, na co wskazują ujawnione w badaniu przypadki uchylania wyroku celem uzupełniającego zbadania okoliczności faktycznych, są to jednakże przypadki wskazujące na nieprawidłowe orzecznictwo, nie zaś na wadliwe ujęcie przepisu.

De lege ferenda można tylko rozważyć, czy potrzebna jest oddzielna podstawa uchylecia zaskarżonego wyroku i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania w postaci „konieczności przeprowadzenia postępowania dowodowego w całości”, skoro sytuacja wymagająca przeprowadzenia całego postępowania dowodowego występuje wtedy, gdy nierozpoznano istoty sprawy. Jest to jednak kwestia, do której można wrócić po dalszym obserwowaniu praktyki sądowej. Wypada jednakże wskazać, że k.p.c. z 1933 r. (art. 408 § 2) przewidywał tylko jedną postawę uchylecia zaskarżonego wyroku i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania (poza nieważnością postępowania), a mianowicie „nierozpoznania istoty sprawy”.